

СТРАТЕГІЯ ПОДОЛАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Регіони України суттєво відрізняються за своїм соціальним і економічним розвитком, що обумовлено наявністю ресурсів, економічним потенціалом, ефективністю регіонального управління. Це позначається на можливостях забезпечення певного рівня життя населення кожного регіону. На сучасному етапі рівень матеріального добробуту людини суттєво відрізняється залежно від території проживання.

В Україні склалася ситуація, коли регіон, у якому проживає людина, стає визначальним чинником не тільки її економічного становища, але і якісних характеристик життєдіяльності, зокрема доступності базових послуг соціальної сфери й екологічно безпечного середовища, можливості забезпечувати повноцінний розвиток дітей, підтримувати своє здоров'я.

У багатьох регіонах відбувається погіршення умов життєдіяльності населення, виникають анклав депресивності. Наслідком такої ситуації є: 1) звуження можливостей відтворення людських ресурсів, духовного розвитку населення тих регіонів, які підпадають під деградаційні процеси; 2) посилення процесів міжрегіональної диференціації добробуту, поглиблення соціальної нерівності в самих регіонах; 3) посилення відчуття невдоволеності своїм життям більшості населення.

В Україні значне коло науковців досліджують регіональні аспекти добробуту. Так, у монографії І. Гукалової [1] досліджується регіональна диференціація рівня та якості життя, обґрунтовуються напрями їх поліпшення. У колективній монографії ІДСД «Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції» [2] здійснюється оцінка регіональних розбіжностей добробуту та шляхи їх подолання. Однак гострота та важливість цієї проблеми потребує подальших досліджень і розробки стратегічних підходів до подолання регіональної диференціації добробуту в Україні, що і є метою даної статті.

Рівень життя, що розуміється як забезпеченість населення необхідними матеріальними благами та послугами, а також досягнутий рівень їх споживання і ступінь задоволення раціональних потреб, визначається, насамперед, грошовими доходами населення.

Протягом останніх 23 років масштабної соціально-економічної трансформації українського суспільства найбільш гострою проблемою була і продовжує залишатися проблема низьких доходів і глибокої майнової диференціації населення, яка має численні прояви: падіння рівня життя значної частини населення, поява застійної бідності, зниження параметрів сукупного кінцевого споживання. Упродовж 90-х років відбулося неухильне зниження добробуту населення України, і лише починаючи з 2000 р. формується тенденція до зростання реальних доходів. Однак поки що за багатьма параметрами рівень життя більшості населення України не досяг показників 1990 р. При цьому мають місце процеси значної диференціації.

Відбувається суттєва диференціація регіонів за рівнем матеріального добробуту, що характеризується низкою показників. Оскільки основою добробуту є доходи населення, доцільно проаналізувати розбіжність показників, що характеризують доходи, у регіонах України. На сучасному етапі в Україні склалася така ситуація, що рівень життя населення столичного міста Києва значно перевищує добробут мешканців інших регіонів. Це обумовлено більш активним розвитком бізнесу, вищим рівнем зайнятості, концентрацією в м. Києві міжнародних компаній, які забезпечують вищий рівень зайнятості й іншими чинниками. Однак і за винятком м. Києва міжрегіональна диференціація доходів населення є значною, про що свідчать дані табл. 1.

Розбіжність регіонів за рівнем середньодушових доходів і витрат становить більше 3 разів, а без урахування м. Києва – 1,6-1,7 раза. Значний внесок у диференціацію доходів робить заробітна плата, яка в Донецькій області у 1,6 раза більша, ніж у Тернопільській. Нижчі коефіцієнти диференціації в регіонах за показниками заробітної плати ніж середньодушових доходів вказують на те, що в регіонах суттєво відрізняються умови формування інших джерел доходів – від підприємництва, самозайнятості, зовнішніх

Таблиця 1

Диференціація рівня доходів у регіонах України у 2012 р. [3, 4]

Показники	Регіони з найкращими показниками та їх значення	Регіони з найгіршими показниками та їх значення	Коефіцієнт диференціації
Найвищий дохід на одну особу, грн	м. Київ – 49 652 Донецька обл. – 27 452	Закарпатська обл. – 15 825	3,14 1,73
Витрати населення, на одну особу, грн	м. Київ – 66 970 Харківська обл. – 32 993	Закарпатська обл. – 20 336	3,29 1,62
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	м. Київ – 4 607 Донецька обл. – 3 496	Тернопільська обл. – 2 185	2,11 1,6
Середній розмір місячних пенсій, грн	м. Київ – 1 883,5 Донецька обл. – 1 724,4	Тернопільська обл. – 1 198,8	1,57 1,44

надходжень. Окрім м. Києва, серед кращих регіонів за показниками доходів є Донецька область, а серед найгірших – Закарпатська і Тернопільська.

Дані таблиці свідчать, що лише за рівнем пенсій диференціація регіонів є меншою і становить 1,4-1,6 раза. Саме соціальні трансферти мають сприяти вирівнюванню життєвого рівня населення. Однак пенсії в більшості регіонів України є низькими, що обумовлює бідність непрацездатного населення, частка якого зростає.

Показник середньодушових сукупних витрат (СДСВ) характеризує можливості населення щодо задоволення необхідних потреб у системі ринкових відносин. Витрачаючи кошти на придбання необхідних товарів і послуг, населення задовольняє власні потреби. Як критерій для цього показника необхідно обрати прожитковий мінімум (ПМ), який в Україні є основним соціальним стандартом. Оскільки ПМ регулярно розраховується, періодично оновлюється, офіційно затверджується на певний період, то його використання як критерію є цілком виправданим.

У 2012 р. у середньому по Україні середньодушові сукупні витрати на одну особу (в еквівалентному вимірі домогосподарств) склали 1702,2 грн, або 1,55 ПМ. Однак для задоволення базових потреб рівень витрат має бути вищим. У регіонах він суттєво диференціюється: м. Київ – 1,93, Черкаська область – 1,57, Івано-Франківська – 1,18, Волинська область – 1,14 (розраховано за джерелом [5]).

Низький рівень доходів і витрат та значна їх розбіжність у регіонах обумовлюють нерівномірність поширеності бідності. Рівень бідності за відносним критерієм (відсоток населення з еквівалентними сукупними витратами, що не перевищують 75% їх медіанного рівня) є національним критерієм бідності. Слід відзначити, що рівень бідності в Україні, визначений за даним критерієм, знижується повільно: у 2000 р. він становить 26,4%, у 2005 р. – 27,1, у 2012 р. – 25,5%. Рівень бідності значно відрізняється в регіонах. Так, у регіонах із вищими доходами цей показник є нижчим (у м. Києві – 7,8, у Запорізькій області – 13,0), тоді як в інших областях він досягає 35-45% (див. рисунок).

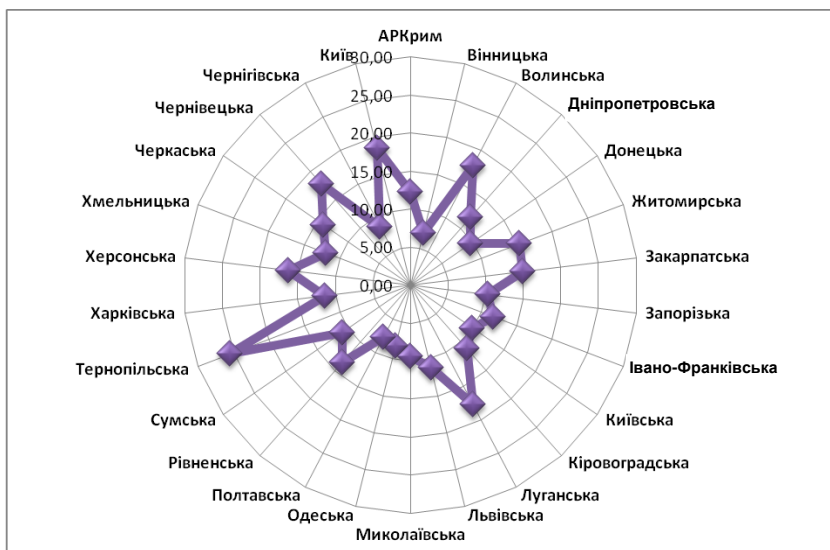

Рисунок. Розбіжність регіонів України за відносним критерієм бідності у 2012 р., % [6]

Регіональна нерівномірність у доходах населення позначається на рівні споживання основних товарів і послуг (продуктів харчування, товарів побутового призначення, товарів тривалого користування тощо) і в остаточному підсумку – на якості життя, можливостях людського розвитку.

Так, про розбіжність споживання таких найважливіших продуктів харчування, як м'ясо і м'ясопродукти у 2012 р., свідчать такі дані (1 кг на одну особу на місяць): Донецька область – 5,8, м. Київ – 5,5, Івано-Франківська область – 2,7. Отже, розбіжність перевищує 2 рази [5]. Вона не може пояснюватися лише регіональними особливостями формування раціону харчування. Має місце розбіжність споживання й інших важливих продуктів харчування – за молочними продуктами вона становить 1,7 раза.

Про регіональні відмінності в забезпеченні добробуту свідчить також показник забезпечення населення легковими автомобілями, які нині стали не предметами розкоші, а засобами повсякденного користування. Якщо у м. Києві на 1000 населення у 2012 р. нараховувалося 235 автомобілів, у Миколаївській області – 203, то у Сумській – усього 88 [3]. Відрізняється також забезпеченість населення регіонів іншими товарами тривалого користування. І хоч за часткою домогосподарств, які володіють базовими товарами тривалого користування (холодильник, телевізор, пральна машина), розбіжність невелика, то за якістю цих товарів вона є значною.

На сучасному етапі в Україні існує низка регіонів, де сформовано значно гірші умови життєдіяльності населення. Це агропромислові регіони та ті, де переважали галузі переробної, машинобудівної, легкої промисловості, які зазнали найбільшого падіння виробництва в період трансформаційної кризи.

Проблеми регіональної нерівномірності є об'єктом дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень, який спільно з Державною службою статистики здійснює вимірювання регіонального людського розвитку. Одним із важливих аспектів є матеріальний добробут, який оцінюється 12 показниками, що характеризують рівень доходів (зарплата, пенсії та ін.), їх структуру, рівень витрат, поширеність бідності та майнового розшарування населення. Розрахований індекс за складовою «матеріальний добробут» дає узагальнену характеристику міжрегіональної диференціації матеріального становища населення регіонів (табл. 2). Наведені дані свідчать, що вона не зменшується, а в окремі роки поси-

Таблиця 2

Узагальнені індекси регіонів за складовою «матеріальний добробут» регіонального людського розвитку [9]

Регіон	2009	2010	2011
АР Крим	0,520	0,362	0,458
Вінницька	0,360	0,293	0,368
Волинська	0,384	0,344	0,436
Дніпропетровська	0,519	0,466	0,482
Донецька	0,540	0,558	0,583
Житомирська	0,325	0,246	0,309
Закарпатська	0,445	0,352	0,351
Запорізька	0,572	0,442	0,592
Івано-Франківська	0,454	0,363	0,432
Київська	0,527	0,53	0,572
Кіровоградська	0,290	0,306	0,389
Луганська	0,527	0,464	0,533
Львівська	0,426	0,357	0,385
Миколаївська	0,458	0,408	0,469
Одеська	0,452	0,399	0,466
Полтавська	0,455	0,474	0,459
Рівненська	0,389	0,336	0,386
Сумська	0,388	0,362	0,399
Тернопільська	0,355	0,259	0,316
Харківська	0,546	0,47	0,554
Херсонська	0,361	0,293	0,403
Хмельницька	0,382	0,296	0,37
Черкаська	0,395	0,314	0,305
Чернівецька	0,458	0,364	0,404
Чернігівська	0,412	0,341	0,298
м. Київ	0,764	0,759	0,752
м. Севастополь	0,512	0,489	0,486
Коефіцієнт міжрегіональної диференціації, разів	2,63	3,08	2,52

люється. Коефіцієнт міжрегіональної диференціації за узагальненим індексом становив: у 2009 р. – 2,63, у 2010 р. – 3,08, у 2011 р. – 2,52.

Наведені індекси показують, що в Україні має місце стійке розмежування регіонів за показниками рівня життя. Лідерські позиції утримують м. Київ, Донецька, Запорізька, Київська області. Останні місця в рейтингу найчастіше посідають такі області, як Кіровоградська, Чернігівська, Житомирська, Черкаська, Тернопільська. Можна зробити висновок, що зони бідності в Україні поширюються не лише на окремі верстви населення, але й на

окремі регіони. Тому надзвичайно актуальним завданням є створення умов для виходу регіонів із таких зон бідності.

Рівень життя населення в цілому характеризується можливостями кожного його члена задовольнити наявні соціально-прийнятні потреби в повному обсязі. Той обсяг та спектр потреб, який потенційно забезпечує фізичний, інтелектуальний, культурний та соціальний розвиток людини, визначається, у першу чергу, наявними ресурсами і можливостями економічної системи країни та окремого регіону. При цьому слід відзначити, що важливо забезпечити не просто зростання добробуту, а гідний рівень життя населення, який має ґрунтуватися не стільки на стійкому зростанні матеріального або економічного добробуту, скільки на забезпеченні розширених можливостей особистості. Як відзначав у своїх дослідженнях А. Сен, суспільству притаманна «велика свобода вибору, щоб кожен міг вибирати з великої кількості варіантів ту мету і той спосіб життя, які він вважає кращими» [7].

На сучасному етапі необхідна регіональна політика, спрямована на подолання надмірної диференціації регіонів України у соціально-економічному розвитку. Як відзначається у Посланні Президента України (2013 р.), практична реалізація нової регіональної політики в Україні передбачає новий формат відносин регіонів із центром, нові важелі й механізми впливу на регіональну політику, які ґрунтуються на зростанні ініціативи та посиленні відповідальності регіональної влади, обумовлюють потребу стимулювання регіонального розвитку на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях [8]. Головною метою такої регіональної політики є зростання добробуту, підвищення комфорту й безпеки життєдіяльності людини по всій території України незалежно від місця проживання.

Вирівнювання життєвого рівня населення регіонів України потребує визначення та реалізації відповідних стратегічних пріоритетів регіонального розвитку. У листопаді 2013 р. Кабінетом Міністрів України затверджено Державну стратегію регіонального розвитку до 2020 р., яка визначає цілі та шляхи регіонального розвитку на середньостроковий період. Однією із цілей у сфері добробуту є забезпечення комфортного і безпечного життєвого середовища для людини, незалежно від місця її проживання. Однак у цьому документі недостатньо системно викладено шляхи й умови

вирівнювання добробуту. Зокрема, недостатньо уваги приділено економічним аспектам добробуту.

У Стратегії було би доцільно більш чітко ставити завдання щодо вирівнювання доходів населення як економічної основи добробуту. Отже, одним із стратегічних завдань регіонального розвитку є створення умов для суттєвого підвищення й вирівнювання доходів населення в усіх регіонах України. Це можливо такими шляхами:

1) забезпечення економічного зростання та ефективної зайнятості в регіонах на основі пріоритетного розвитку найбільш конкурентоспроможних видів діяльності, ефективного використання регіональних переваг і ресурсів;

2) збільшення інвестицій в економіку регіонів, модернізація та розвиток базових галузей промисловості, пріоритетний розвиток тих підприємств, які забезпечують створення високотехнологічних робочих місць, інноваційний розвиток виробництва;

3) збільшення валового регіонального продукту, забезпечення більш соціально орієнтованого його розподілу й перерозподілу, збільшення частки заробітної плати у ВРП;

4) забезпечення неухильного зростання заробітної плати у приватному та державному секторах економіки, наближення її рівня до європейських стандартів. Забезпечення виведення оплати праці зі сфери тіньового розподілу доходів;

5) підвищення економічної активності населення, конкурентоспроможності робочої сили регіону, що сприятиме зростанню доходів населення;

6) стимулювання розвитку підприємницької активності, підтримка малого підприємництва, що сприяє збільшенню прибутку;

7) підвищення рівня соціальної відповідальності всіх суб'єктів (держави, регіональних органів влади, бізнесу, населення, громадських організацій) щодо забезпечення гідних доходів населення, які є основою формування умов високого рівня і якості життя населення.

Висновки. Надмірна диференціація доходів населення в регіонах України обумовлює значний розрив у рівні життя населення окремих територій. У більшості регіонів низькими є можливості людського розвитку, що перешкоджає нагромадженню людського капіталу, який є основним чинником економічного зростання. Ни-

зький рівень добробуту та його значна нерівномірність породжують міжрегіональні соціальні протиріччя, не сприяють досягненню соціальної злагоди і взаєморозуміння. В умовах, коли в Україні існує проблема регіонального розмежування, саме зусилля держави з вирівнювання добробуту можуть стати інструментом консолідації суспільства. Тому серед державних пріоритетів стратегії регіонального розвитку має бути завдання зменшення диференціації доходів населення та його рівня життя. При цьому наголос має ставитися на лише на подолання бідності, що безумовно є важливим завданням, а на створення умов для досягнення більшості населення параметрів гідного життя, що є основою формування середнього класу.

Література

1. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: моногр. / І.В. Гукалова. – К.: Ін-т географії НАН України, 2009. – 346 с.

2. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції: кол. моногр. у 2-х т. / за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень. – К., 2012. – 436 с.

3. Статистичний щорічник України за 2012 р. / Державна служба статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Август Трейд, 2013. – 552 с.

4. Соціальні індикатори рівня життя населення у 2012 році: стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 195 с.

5. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2013. – 362 с.

6. Інформаційно-аналітична записка щодо рівня життя населення у січні-березні 2013 року [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. – К., 2013. – Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialnij-zakhist/1747-osnovni-pokazniki-rivnya-zhittya-naselennya-ta-bidnosti-v-ukrajini>.

7. Развитие как свобода / А. Сен. – М.: Новое изд-во, 2004. – 432 с.

8. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1192/>.

9. Регіональний людський розвиток: стат. бюл. / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 45 с.

10. Бобков В. Учет региональной дифференциации доходов и уровня жизни при выработке социальной политики / В. Бобков // Федерализм. – 1999. – № 4. – С. 29-52.

Надійшла до редакції 12.12.2013 р.